

ALMANTAS SAMALAVIČIUS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Lietuva
Vilnius Gediminas Technical University, Lithuania

DAUGIAJUSLĖS ARCHITEKTŪROS LINK: JUHANI PALLASMAA IR DIRBTINĖS APLINKOS FENOMENOLOGIJA

Towards Multisensory Architecture: Juhani Pallasmaa
and Phenomenology of the Built Environment

SUMMARY

The article deals with the advancement of phenomenology of architecture and multisensorial perspective and the impact of Juhani Pallasmaa on the multisensorial approach in architectural theory and design. While analyzing the architectural and intellectual contexts in which phenomenological perspective of architecture was produced the author shows that phenomenology was entering architecture gradually, through the works of Steen Eiler Rasmussen and Christian Norberg-Schulz as well as a number of other thinkers who had an architectural background. It is argued that despite of the fact that Norberg-Schulz was influenced mostly by Martin Heidegger, meanwhile Pallasmaa – by Maurice Merleau-Ponty, they both have advanced phenomenological view of architecture. It is suggested that Pallasmaa has not only played an important part in shaping current philosophical concerns about architecture and strengthening positions of phenomenological inquiry in architectural discourse but also questioned the present hierarchy of senses domination of vision in creation and experience of architecture and offered a far-reaching and more prospective multi-sensory approach toward the built environment.

SANTRAUKA

Straipsnyje aptariamas architektūros fenomenologijos susiformavimas ir Juhani'io Pallasmaa'os indėlis išskeliant daugiajusių požiūrį architektūros teorijoje ir projektavime. Analizuodamas architektūrinius ir intelektualinius kontekstus, kuriuose susiklostė architektūros fenomenologinio tyrimo perspektyva, autorius pabrėžia, kad architektūros fenomenologijos diskursas plėtojosi palažiu, ypač po to, kai pasirodė Steeno Eilerio Rasmussen'o ir Christiano Norberg-Schulzo bei kitų architektų veikalai. Teigiama, kad nors Norberg-Schulzui

RAKTAŽODŽIAI: fenomenologija, architektūra, joslė, okuliarocentizmas, Juhani Pallasmaa.

KEY WORDS: phenomenology, architecture, senses, occularocentrism, Juhani Pallasmaa.

išskirtinę įtaką darė Martino Heideggerio filosofija, o Juhani'ui Pallasmaa'ai – Maurice'as Merleau-Ponty, abu architektai prisidėjo prie fenomenologijos įsitvirtinimo architektūrologijoje. Pabrėžiama, kad Pallasmaa suvaidino itin reikšmingą vaidmenį perkeliant architektūrą į filosofinio mąstymo lauką ir sustiprinant fenomenologijos pozicijas architektūros diskurse. Mąstytojas ir architektas taip pat iš esmės kvestionavo modernybėje susiklosčiusią juslių hierarchiją ir regos įsigalėjimą kuriant ir patiriant architektūrą ir išplėtojo toliaregišką ir perspektyvų daugiajuslį (multisensorinį) požiūrį į dirbtinę aplinką.

ĮVADAS

Fenomenologiją galime laikyti arba gana vėlyva filosofijos šaka, arba, kita vertus, atvirkščiai – palyginti jauna, tad vis naujas konfigūracijas įgyjančia ir sparčiai bręstančia filosofinio mąstymo kryptimi. Tačiau kad ir kaip fenomenologija būtų nusakoma ir apibūdinama, neabejotina, kad ji yra padariusi pastebimą, netgi esminę įtaką šiuolaikinės filosofijos interesų, siekinių ir metodų perkėlimui į kitas disciplinas, tarp jų ir architektūrą (jei šitaip sutarsime vadinti tiek šio meno teoriją, tiek praktiką). Vienas neabejotinai reikšmingiausių fenomenologinio mąstymo ir netgi pagrindinių žiūros ir tyrimo principų yra klasikinėje Vakarų filosofijoje kadaise tvirtai įsišaknijusio karteziškojo dualizmo atsisakymas, vietoje jo žmogaus ir jį supančios gamtinės ir dirbtinės aplinkos suvokimo ir interpretavimo esminiu principu pasirinkus ne skirtį, priešpriešą ir / ar nesutaikomumą, bet glaudžias ir neišvengiamas interpretuojamojo objekto ir paties interpretuojančiojo sąsajas, arba, kaip pažymi Botondas Bogনারas, fenomenologiniam mąstymui būdingas „supratimas pasaulio kaip tokio, kuriame žmonės ir aplinka yra susiję ir apibrėžia vienas kitą“ (Bognar, 1985). Tiesa, Herbertas Spiegelbergas – vienas iš nedaugelio pedantiškai kruopščių ir nuoseklių fenomenologijos istoriografų, parašęs pavydėtinai išsamią (ir kol kas turbūt

vienintelę) jos raidos istoriją, – pabrėžia, kad labiau tiktų kalbėti ne apie fenomenologiją kaip filosofijos šaką ar mokyklą, bet veikia kaip apie platų įvairiakryptį sąjūdį, turintį gana skirtingus raiškos kontekstus, skirtingai mąstančius lyderius, be to, galybę šio judėjimo dalyvių įvairiose šalyse ir kontinentuose, kurių požiūriai dažnai iš esmės nesutampa. Kita vertus, šiame sąjūdyje gausu įvairių pakeleivių, kuriuos sunku laikyti nuosekliais šios mąstymo tradicijos tęsėjais. Turėdamas visa tai galvoje Spiegelbergas priminė, kad ankstyvieji vokiečių fenomenologai, kalbėdami apie fenomenologiją, dažniau vartojo sąvoką „Kreis“, t. y. ratas (Spiegelberg 1994: 1). Anot Spiegelbergo, rato (arba būrelio) metaforą pagrindžia bent keli argumentai: pirmiausia, „priešingai nei užsistovėjusi filosofija, fenomenologija yra judri, jai būdinga dinamika, o jos raidą sąlygoja esmiai principai, taip pat ir „daiktai“ bei struktūra teritorijos, su kuria ji susiduria. Antra, kaip ir srovė, ji susideda iš keleto paralelinių srautų, kurie, tegul ir susiję, jokiu būdu nėra vienodi, be to, juda skirtingu greičiu. Ir trečia, nors jie visi turi bendrą išėities tašką, nebūtinai turi apibrėžtą ar iš anksto numanomą bendrą galutinę paskirties vietą. Su sąjūdžio pobūdžiu visiškai suderinama ir tai, kad jo sudedamosios dalys šakojasi skirtingomis kryptimis“ (Spiegelberg 1994, 1–2).

Nors toks požiūris į fenomenologiją ir jos raidą gal ir nėra priimtinas visiems, juo labiau šiuolaikiniams fenomenologams, tačiau jis parankus ir netgi dėkingas šio specifinio svarstymo tikslams – pirmiausia siekiui aptarti fenomenologinės prieigos (ar veikia prieigų) sąsajas su iškilais šiuolaikinio architekto ir architektūros fenomenologo Juhani'io Pallasmaa'os plėtojama *kūniškos* ir juslių sąveika bei integracija grįstos architektūros koncepcija. Šiame straipsnyje taip pat bus siekiama atsakyti į klausimą, kokia Pallasmaa'os architektūros fenomenologijos reikšmė šios disciplinos diskursui ir kokią poveikį ji padarė architektūros fenomenologijos perkėlimui į architektūros sferą; taip pat išsiaiškinsime, kaip šio mąstytojo architektūros interpretacija koreliuojasi su ankstyvųjų architektūros fenomenologų darbais.

Galėtume pridurti, kad architektūros fenomenologija jau yra ne tik pastebima. Ji daro nemenką poveikį palyginti plačiam ir pastaruosiu metu sparčiai besiplečiančiam šiuolaikinės architektūrologijos teoriniam diskursui bei architektūrinio projektavimo praktikos pokyčiams (Samalavičius 2021: 14). Kita vertus, tai anaip tol nereiškia, esą egzistuoja kokia nors darni, visais įmanomais klausimais sutarianti ar juo labiau dogmatiškai besiplėtojanti ir / ar visiškai savarankiška (autonomiška) architektūros fenomenologijos mokykla. Tarp pačių architektūros fenomenologų pasigirsta balsų, klausiančių, ar šis filosofinis požiūris nebus išsisėmęs. Fenomenologinio požiūrio priešininkų argumentus yra glaustai aptaręs Davidas Seamonas, tačiau priekaištai neatgraso tų, kurie ryžtasi toliau plėtoti šį diskursą (Seamon 2019: 37–48).

Tad architektūros fenomenologijos tyrimų lauke reiškiasi tiek filosofai, apmąstantys, nagrinėjantys architektūrą bei visą dirbtinę aplinką (įskaitant urbanistiką), tiek ir polinkiu į filosofinę refleksiją ir teorines konstrukcijas pasižymintys praktikuojantys architektai-mąstytojai, savo svarstymams pasitelkę fenomenologijos principus. Filosofų gildijos nariai plėtoja Edmundo Husserlio, Martino Heideggerio, Gastono Bachelard'o ar Maurice'o Merleau-Ponty idėjas. Fenomenologijos sekėjų gausėja ir kitose disciplinose (ypač architektūroje), kur susibūrė praktikai ir mąstytojai, atvėrę savo sričiai tokio filosofinio tyrimo perspektyvą. Šiame didesnį visumą sudarančių (iš dalies savarankiškų) dalių kontekste galima būtų pridurti, kad architektūros reiškinius apmąstantys filosofai, žvelgiantys į savo tyrimų lauką iš fenomenologinės perspektyvos, savo ruožtu grupuojasi į atskirus sambūrius ar specifinį akademinį diskursą plėtojančius kolektyvus: pavyzdžiui, kai kurie akademiniai filosofai (taip pat ir architektūros teoretikai) architektūros reiškinius tiria pasirinkę moderniąją filosofinės antropologijos tradiciją (Dodd 2017). Tarp ryškiausiai reprezentuojančių antrąją – architektūros fenomenologų gildiją derėtų minėti (taip pat vadinti atskirų šio sąjūdžio srovių lyderiais) Norberg-Schulzą, Daliborą Vesely, Alberto Perez-Gomezą, Davidą Seamoną, Steveną Hollą, Kennethą Framptoną ir, suprantama, Juhani'į Pallasmaa'ą, nors fenomenologijos prieigas pasirinkusių ir nemenką poveikį architektūros supratimui ir interpretavimui padariusių šios srities profesionalų / akademikų būrelis yra, be jokios abejonės, gerokai didesnis.

ARCHITEKTŪRINIS MODERNIZMAS IR OKULIARCENTRIZMAS

Pallasmaa'os požiūrio į architektūros reiškinius, jų santykį ir sąveiką su aplinka ypatumus būtų sunku suvokti ignoruojant ar apeinant istorinį ir intelektualinį kontekstą, kuriame ilgainiui susiklostė architektūros fenomenologijos pagrindai. Reikėtų turėti galvoje, kad avangardinės modernizmo estetikos, padariusios didžiulę įtaką visoms be išimties dvidešimtojo amžiaus meno rūšims, poveikis architektūrai (ir urbanistikai) turėjo kiek kitokias pasekmes nei, pavyzdžiui, vizualiesiems menams (tapybai, skulptūrai ir kt.) arba, sakykime, literatūrai ir muzikai. Viena vertus, nors modernizmo idėjos architektūroje ėmė skleistis tuo pačiu laikotarpiu kaip ir kituose menuose, platesniu ar juo labiau globaliu mastu jos įsigalėjo gerokai vėliau – tik po Antrojo pasaulinio karo vykstant plataus masto rekonstrukcijos procesams. Nepaisant kai kurių sveikintinų architektūrinio modernizmo sąjūdžio pirmosios bangos nuostatų – funkcionalumo, racionalumo principų, kuriuos pabrėžė Bauhauaso mokyklos anksatyvieji kūrėjai ir ypač jos dvasinis vadovas Walteris Gropiusas, architektūrinis modernizmas veikiau nekritiškai susižavėjo naujų sintetinių medžiagų (gelžbetonio, stiklo ir kt.) bei jų technologijų galimybėmis ir naujovių kultu, pamažu atsisakydamas ankstesnių pretenzijų į socialinio avangardo vaidmenį. Nenuostabu, kad architektūrinis modernizmas su didžiuliu entuziazmu skelbė ir įteisingo industrinio projektavimo principus, nutraukdamas saitus su bet kokia tradicine, klasikine, klasicistine ir eklektiška architektūra. Dvidešimtojo amžiaus tre-

čiajame dešimtmetyje buvo nuoširdžiai tikima, kad tokio esminio ideologinio proveržio ir šių idėjų pritaikymo architektūros bei miestokūros praktikai reikia amžiaus *zeitgeist*, vėliau tai tapo patogia neįgyvendintos misijos ir siekinių ideologine priedanga. Architektūros atsida- vimas ir begalinė ištikimybė industrinės gamybos principams bei programiškas siekis prisidėti prie ambivalentiškos technologijų pažangos, o kartu ir tapti didžiausiu *progreso* varikliu, simboliu ir jo vizualia raiška galiausiai turėjo rimtų ir ilgalaikių pasekmių visai architektūros projektuotojų profesijai ir perdėm ribotam architektūros vaidmeniui kultūroje. Kita vertus, architektų-modernistų ambicijos susieti savo profesinės veiklos būdus su Fordo modernios industrinės gamybos principais (fordizmu) ar F. W. Taylora „moksliniais“ vadybos principais (teilorizmu) yra palyginti išsamiai nagrinėtos (Curl, 2018), todėl plačiau šio klausimo čia nenagrinėsiu.

Trečiajame ir ketvirtajame praėjusio amžiaus dešimtmečiais susiformavęs Tarptautinis stilius (jį pristatė ir apibūdino Niujorko moderniojo meno muziejuje (MoMa) per moderniosios architektūros parodą amerikiečiai: architektūrologas Henry-Russelis Hitchcockas ir architektas Philipas Johnsonas) didesnę įtaką Vakarų architektūros tendencijoms padarė po Antrojo pasaulinio karo. Tarptautinis stilius iš esmės tapo moderniosios architektūros vėlyvesniojo etapo globalia paradigma, įkvėpusia daugybę pasekėjų įvairiuose kontinentuose, be to, nemenkai prisidėjo unifikuojant pasaulio urbanistinių centrų miestovaizdį. Išryš-

kėjęs industrinis architektūros projektavimo pobūdis, technologinių imperatyvų sureikšminimas bei daugelio anksčiau svarbių architektūros elementų ir išraiškos priemonių erozija daliai architektūros kūrėjų tapo iššūkiu, kurį galiausiai imta intelektualiai reflektuoti. 1959 m. pasirodė itin reikšminga danų architektų bei kelių architektūrai ir urbanistikai skirtų istorinių ir teorinių veikalų autoriaus Steeno Eilerio Rasmusseno knyga *Architektūros patyrimas*. Rasmusseno veikalą galima laikyti turbūt pirmuoju viešu bandymu architektūros analizei pasitelkti fenomenologinį požiūrį žvelgiant ne tiek iš filosofijos, kiek iš architektūrologijos perspektyvos. Tiek santūriai išreikštas nepasitenkinimas pokario Vakarų architektūros būkle, tiek siekis aptarti architektūros reiškinius fenomenologiškai išryškėjo jau knygos pratarinėje, kurioje autorius akcentavo: „Senaisiais laikais visa bendruomenė dalyvavo formuojant ir įgyvendinant statinius. Individas buvo prasmingai susijęs su šiais dalykais; anoniminiai namai buvo statomi vadovaujantis įgimtu vietoje, medžiagos ir statinio panaudojimo pojūčiu, tad rezultatas buvo itin vykęs. Šiandieną perdėm civilizuotoje visuomenėje namai, kuriuose paprasti žmonės pasmerkti gyventi ir į kuriuos jiems tenka žiūrėti, apibendrinamai kalbant, nepasižymi kokybe <...>. Ši knyga yra apie tai, kaip mes suvokiame mus supančius daiktus“ (kursyvas – mano) (Rasmussen 1959: 5–6). Paabrėžęs, kad nesiekia vertinti architektūros grožio kategorijomis, Rasmussenas labiausiai akcentavo juslinį ir patyriminį architektūros aspektą. Jam, priešingai nei Tarptautinio stiliaus kūrėjams, šalinin-

kams ir gerbėjams, architektūros statinys – ne tik ir netgi ne tiek estetinis vaizdinys, kiek prasmingo patyrimo objektas ir kartu tokio patyrimo esminė sąlyga. To objekto suvokimo gilumas ir visumiškumas priklauso nuo kitų moderniojoje epochoje marginalizuotų pojūčių (regos, klausos, lytėjimo) ir yra iš esmės tų pojūčių sąveikos padarinys. Neatsitiktinai šioje anuomet daugelį architektūros profesionalų ir akademikų nustebinusioje pirmeiviškoje knygoje buvo nagrinėjamas klausos ir lytėjimo vaidmuo architektūrinėje patirtyje, o autorius savo pastabas ir išvalgas grindė konkrečiais pavyzdžiais ir apeliavo į realius individualius potyrius, įgytus įvairove pasižymintioje architektūrinėje aplinkoje. Galima drąsiai tvirtinti, kad Rasmussenas buvo vienas pirmųjų architektūros interpretatorių Vakarų visuomenėje, sugražinusių patirties aspektus į architektūros supratimą, kuris moderniojoje okuliarocentristinėje kultūroje jau buvo redukuotas iki elementaraus regimojo vaizdinio, nesiejamo su kitomis žmogaus juslėmis. Nors Rasmusseno išvalgos buvo išdėstytos pasitelkus palyginti skaidrų, lengvai skaitomą ir suvokiamą, sudėtingomis sąvokomis ir įprastiniams akademiniam tekstams būdingu aparatu neperkrautą naratyvą, akivaizdu, kad tai buvo vienas pirmųjų kryptingų žingsnių, žengtų architektūrologijos fenomenologijos link.

Rasmusseno pastangos nebuvo beprasmes, juoba kad netrukus pojūčiai sąveikos su architektūra ir aplinka vaidmenį aktualizavo ir kiti architektūros teoretikai, kurie, kaip ir Rasmussenas, buvo akivaizdžiai nusivylę modernizmo estetikos įgyvendinimo rezul-

tatais. Po kurio laiko pasirodė Oksfordo universitete filosofijos disertaciją apgyvusio norvegų architektūrologo (beje, įtakingai Le Corbusier architektūros modernistų grupei priskiriamo) Norberg-Schulzo veikalas, kuriame buvo ne tik iškelta *genius loci* (vietos dvasios) koncepcija. Šalia kitų dalykų joje atsiskleidė anglosaksų analitinės filosofijos tradicija ir polinkis į objektyvumą (Botin 2021: 204). Norberg-Schulzas buvo turbūt pirmasis filosofinį išsilavinimą įgijęs architektas, programiškai užsibrėžęs sukurti teorinį pagrindą fenomenologiniam požiūriui į architektūrą. Šis pagrindas ir buvo jo veikalas *Genius loci: architektūros fenomenologijos link*. Plėtodamas savo koncepciją architektas rėmėsi daugiausia Martino Heideggerio fenomenologija ir architektūros samprata, o šis, kaip gerai žinoma, tvirtino, kad žmonės įgyja supratimą gyvendami aplinkoje ir būdami susiję su ja emociškai (Sharr: 2). Nepaisant skirtingų požiūrių į patį Heidegge-

rį ir gana kontroversiškas jo mąstymo interpretacijos, vargu ar galima būtų nuginčyti šią, jau be kita ko, ir neuro-mokslų patvirtintą išvalgą, kad tarp žmogaus ir gamtinės aplinkos egzistuoja gilūs ir ilgalaikiai simbiotiniai santykiai. Kad ir kaip vertintume Heideggerio poveikį architektūros fenomenologijai, Norberg-Schulzas buvo turbūt pirmasis architektūros teoretikas, aiškiai ir nedviprasmiškai artikuliuavęs šia prieiga grįstos interpretacijos galimybes ir pranašumus. Iš hermeneutinės filosofijos perimtas feneomenologinis požiūris į architektūrą Norberg-Schulzui leido pagrįsti ir paaiškinti vietos svarbą, o kartu išryškinti semantinę erdvės ir vietos dichotomiją. Toks požiūris leido jam tvirtinti, kad „su miestais dera elgtis kaip su individualiomis vietomis. Užuoat laikius juos abstrakčiomis erdvėmis, kuriose laisvai žaidžia „aklos“ ekonominės, politinės ir socialinės galios“ (Norberg-Schulz 1980: 182).

IŠŠŪKIS ŽVILGSNIO TIRONIJAI

Pallasmaa esė apie jusles, paskelbtoje specialiame žurnalo „Architecture + Urbanism“ numeryje kartu su dviem jam artimais architektūros mąstytojais fenomenologais (Alberto Perez-Gomezu ir Stevenu Hollu), architektas ir architektūros teoretikas pažymėjo, kad modernioji architektūra ilgainiui virto tik žvilgsniui skirtu reginiu, prarasdama jai iš prigimties būdingas, su daugeliu juslių sietinas savybes, o siekį iškelti regą ir išstumti kitas jusles – ypač lytėjimą (kurio susigrąžinimą laiko vienu svarbiausių architektūrai iškilusių uždavi-

nių) – jis įžvelgė ir visoje dabarties kultūroje, kuri dėl regos galių suabsoliutinimo, anot Pallasmaa'os, iš žmogaus santykio su aplinka išgujo juslinį ir erotinį aspektą (Pallasmaa 1994). Kiek anksčiau regos režimo pokyčius modernybėje aptarė filosofas Martinas Jay'us, kurio įžvalgos padarė neabejotiną įtaką ir Pallasmaa'os požiūriui į juslių hierarchiją architektūroje (Jay 1988). Regos sureikšminimą ir kitų sensorinių aspektų svarbos menkėjimą modernėjančioje Vakarų kultūroje iliustruoja filosofo ir istoriko medievisto Ivano Ilicho įžvalga apie žo-

dyno kaitą: iš 158 vokiečių kalbos žodžių, kuriuos dailininko Albrechto Durerio amžininkai vartojo kvapų įvairovei apibūdinti, praėjusio šimtmečio pabaigoje teliko vos 32 (Illich 1995: 49).

Visų trijų šiame žurnale pristatytų autorių tekstai vėliau buvo pakartotiniai išleisti atskiru leidiniu (Holl et al. 2006). Klausimą, kaip galima išsivaduoti iš regėjimo tironijos, Pallasmaa, remdamasis savo ankstesne esė, toliau svarstė nedidelėje, tačiau didelę įtaką padariusioje knygoje *Odos akys: architektūra ir jausmės* (Pallasmaa 2005).

Kaip jau minėta, pastaruojų metu architektūrologijoje įsitvirtinantis fenomenologinis požiūris susiklostė ne tuščioje dirvoje: kiek anksčiau norvegų architektūros teoretikas Norberg-Schulzas savo darbuose mėgino pagrįsti fenomenologijos reikšmę dirbtinės aplinkos (architektūros ir urbanistikos) reiškinį suvokimui. Tiesa, vėliau Norberg-Schulzas sulaukė kritikos tiek dėl to, kad rėmėsi beveik tik Heideggeriu (Shirazi 2014), tiek dėl to, kad šio mąstytojo koncepciją interpretavo netiksliai (Auret 2019).

Okuliarocentristinio požiūrio demistifikavimui architektūroje Pallasmaa pasirinko kitokią atramą nei Heideggeriu sekęs Norberg-Schulzas. Suomų architekto ir architektūros fenomenologo mąstymui didžiausią ir ypatingą įtaką darė Merleau-Ponty, iš kurio jis perėmė sampratą, skiriančią „objektyvų“ (t. y. fizinę ir atitinkamus parametrus turintį) ir „išgyventą“ kūną, kurio padedami žmonės liečia, patiria ir juda erdvėje, o architektūros suvokimą formavo filosofo juslinių pojūčių ir regos santykio interpretacija jo veikaluose *Suvokimo fenome-*

nologija ir ypač *Regima ir neregima*. Kaip pabrėžia Pallasmaa, jo mąstymui esminę įtaką padarė Merleau-Ponty įžvalga, kad oda (ne rega) žmogus geba skirti kai kurias spalvas (Pallasmaa 2005: 10). Jos padedamas architektas galutinai atsikratė šio meno supratimui būdingų iliuzijų, esą architektūros patyrimą lemia grynai regimojo pobūdžio patirtis. Remdamasis Merleau-Ponty, Pallasmaa tvirtina, kad visos žmogaus jausmės yra ne kas kita, o lytėjimo išplėtimas, tad neišvengiamai regėjimo pojūtis yra pirmučiausia sąlygojamas lytėjimo. Perkeldamas svarstymus apie pakitusią juslių hierarchiją į architektūros suvokimo lauką, jis aiškina: „Akivaizdu, jog „gyvenimą gerinanči“ (*life-enhancing*) architektūra turi vienu metu paisyti visų juslių ir susieti savo įvaizdį su mūsų pasaulio patyrimu. Esminis mentalinis architektūros uždavinys yra apgyvendinimas ir integracija. Architektūra artikuliuoja buvimo pasaulyje patirtį ir sustiprina realybės bei savivokos pojūtį; ji neverčia mūsų gyventi išsigalvojimų ir fantazijos pasaulyje“ (Pallasmaa 2005: 11). Architektūros vaidmuo nėra gundyti individus vizualiai patraukliais, išskirtiniais ar kvapą gniaužiančiais vaizdais (o būtent taip architektūra neretai pristatoma mūsų epochoje dominuojančiose vizualiosiose medijose), ji yra skirta kurti ir perteikti prasmes, todėl „galutinė bet kokio statinio prasmė driekiasi kitapus architektūros; ji nukreipia mūsų sąmonę atgal į pasaulį ir į mūsų pačių savasties ir buvimo pojūtį. Reikšminga architektūra verčia mus patirti save kaip kūniškas ir dvasingas būtybes. Iš tiesų tai yra bet kokio prasmingo meno funkcija“ (Pallasmaa

2005: 11). Be to, pastatas, kurį laikome architektūros kūrinium, nėra suvokiamas kaip akies tinklainėje projektuojamų daiktų reginių ar nesusijusių fragmentų seka. Kitaip tariant, tai reiškia, kad statinys nėra ir atskiras, visiškai izoliuotas reginys ar tokių reginių suma, bet vėliau tai materialų pavidalą ir būvį turintis daiktas, kuriame kūniškumas yra neatsiejamas nuo jo dvasinės prasmės. Nors Vakarų kultūroje ne sykį mėginta pabrėžti kūno ir dvasios, arba objekto ir subjekto, dichotomiją, architektūra, kaip ir daugelis kitų menų, savo esme prieštarauja tokiam karteziškajam požiūriui. Pasitelkęs kompiuterio pavyzdį, Pallasmaa pabrėžia, kad kūno ir dvasios perskyra kalbant apie architektūrą ir jos kūrimą yra ne tik abejotina, bet dar ir ydinga, nes „kompiuteris sukuria distanciją tarp projektuotojo ir jo objekto, o piešimas ranka bei modelio kūrimas verčia projektuotoją prisiliesti prie objekto ar erdvės. Mūsų vaizduotėje objektas vienu metu yra ir rankoje, ir galvoje. O įsivaizduotą ir projektuojamą fizinį vaizdinį modeliuoja mūsų kūnai. Vienu metu esame ir objekto išorėje, ir viduje. Kūrybiniam darbui reikia kūniško ir mentalinio susitapatinimo, empatijos ir gailėsčio“ (Pallasmaa 2005: 12–13). Iš šių išvalgų kyla architektūros kaip fotografijos, t. y. pretenzijos į tik regimą reiškinį, ir architektūros kaip integruojančio objekto, sąveikaujančio su aplinka ir glaudžiai susieto su žmogaus būtimi, neišvengiamas susipriešinimas. Pallasmaa su nerimu akcentuoja pastaraisiais dešimtmečiais vis akivaizdesnę architektūros statinio redukciją iki išimtinai regimo objekto, kurio turbūt svar-

biausias tikslas – tapti, hipnotizuoti vartotojo žvilgsnį žurnalų puslapiuose, sukelti geidulingą troškimą ar tuščias fantazijas, kurias neišvengiamai provokuoja vizualūs reklaminiai vaizdiniai. Architektūros virsmas išimtinai vizualiui reginiui, fetišui, kurį it toteminį objektą sutartinai garbina šiuolaikinės medijos, iš esmės transformuoja ir trivializuoja jos vietą žmogaus ir bendruomenės gyvenime, taip pat išstumia ir suniokoja kūniškąją dimensiją atimdama galimybę architektūrai integruoti kūniškumo ir dvasinumo aspektus. Architektūra kaip reginys virsta *autopoetiniu* objektu arba beprasmiu *perpetuum mobile*, kuriame visiškai nebelieka vietos gyvai būtybei būdingam jusliniam patyrimui, medžiagos, paviršių, ertmių ir iškilimų kontrasto ar šviesos kismo pojūčiams. Knygoje *Įkūnytą vaizdinį* architektas išryškina kūno reikšmę architektūros suvokimo procesuose. Pallasmaa'į žmogaus kūnas nėra nuo aplinkos *atsietas*, kitus daiktus vien *regintis* ar *stebintis* objektas. „Per visą istoriją architektūra buvo būdas tarpininkauti tarp kosmoso ir žmogaus mastelio, tarp dievybių ir mirtingųjų. Tuo pačiu metu architektūrinės erdvės, jų matmenys ir detalės pakartoja ir įvairiausiais būdais prisitaiko prie žmogaus kūno matmenų, judesių ir ergonomikos. Prasmingas statinys sukuria dialogą tarp savęs ir jame esančio kūno, taip pat jos ar jo atminties bei proto. Galime užtikrintai teigti, kad architektūros meno forma yra visomis prasmėmis iš esmės santykinė ir dialektiška“ (Pallasmaa 2011: 43).

Pasitelkęs filosofijos istoriją, architektas stoja pusėn tų mąstytojų, kurie akcentavo, kad porenasansiniu laikotarpiu

modernėjanti ir modernioji Vakarų kultūra galutinai pertvarkė juslių hierarchiją perkeldama žvilgsnį į savo centrą. Jis nurodo akivaizdų paradoksą: Le Corbusier – vienas pagrindinių modernizmo architektūros ir urbanistikos šauklių, puikiai jautęs medžiagiškumą, tektoniką ir formą bei sukūręs stulbinamai juslingos architektūros pavyzdžių, pirmenybę žvilgsniui teikė visuose savo urbanistiniuose projektuose pasiduodamas juslių redukcijai ir optikos sureikšminimui. Lygiai taip pat, beje, elgėsi didžiama juo sekusių modernių miestų projektuotojų, adoravusių redukcionistinį „karteziškąjį žvilgsnį“, kurio padariniai akivaizdžiai pastebimi šiuolaikinių didmiesčių struktūroje. Reginiu paverstas miestas nepriekaištingai atrodo tik fotografiniuose vaizduose. Persikėlus į tokio miesto realybę tenka neišvengiamai susidurti su kiekviename žingsnyje lydinčiu sensoriniu skurdumu, kuris iš aplinkos patyrimo atima bet kokios prasmės pojūtį.

Pallasmaa'os fenomenologijos siekis – sugrąžinti kūną ir kitų juslių svarbą į architektūros ir dirbtinės aplinkos suvokimą. Kitaip tariant, siūloma susigrąžinti civilizacijos eigoje (ir ypač moderniaisiais laikais) prarastą multisensorinių patyrimų perspektyvą (Pallasmaa 1995: 41–46). Toks požiūrio pakeitimas – galimybė architektūrai išsivaduoti iš žvilgsnio / regos spąstų ir atsiverti pojūčių kompleksiskumui, o tai implikuoja kokybiškai kitokios, okuliarocentrizmo poveikio atsikračiusios architektūros kūrimo poreikį. Tai tokia architektūra, kuri glaudžiai susijusi su žmogaus patyrimu, nes, kaip viename pokalbyje pabrėžia Pallasmaa, „meninė ir poetinė architektūros

dimesija gali egzistuoti tik jos patirtyje <...>. Studentams reikia rodyti tikrus pastatus ir tikrus meno kūrinius, o ne versiti juos mokytis iš antrinių aprašymų ir fotografijų, kadangi poetinė realybė egzistuoja tik tokioje sandūroje. Neatsitiktinai kai kurie geriausi architektai neturėjo formalaus išsilavinimo; jie mokėsi lankydamiesi pastatuose” (Priest 2019).

Akivaizdu, kad nors Pallasmaa neigia architektūrinio modernizmo reikšmės ir neslepia savo estetinių simpatijų tokiems architektūrinio modernizmo kūrėjams kaip F. L. Wrightas, A. Alto ar S. Lewerentzas, jis puikiai suvokia, kad prieštarų kupina architektūrinio modernizmo raida yra tiesiogiai susijusi su regos diktato ir projektavimo meno vienašališka transformacija į išimtinai vizualią mediją. Jam taip pat svetimas ir konceptualaus meno ir jo estetikos siekis interpretuoti kūrinių grynai abstrakčių idėjų kategorijoms. „Meno kūrinys nėra intelektualinė mįslė, reikalinga interpretacijos ar paaiškinimo. Jis yra vaizdinių, patirties ir emocijų kompleksas, kuris patenka tiesiai į mūsų sąmonę. Jis daro poveikį mūsų protui dar iki tol, kol tampa suvokiamas arba netgi likdamas intelektualiai nesuvokiamas”, – aiškina architektas knygoje *Mąstanti ranka*, turėdamas galvoje vizualumą su kitomis juslėmis saistanti, pirmučiausia lytėjimo pojūtį išplečiantį architektūros meną. (Pallasmaa 2009: 127). Ir šiame veikale jis vėl sugrįžta prie patyrimo, grįsto juslių sąveika, svarbos, primindamas, kad architekto uždavinys – kurti tokią architektūrą, kuri integruodama visas jusles neatsisakytų savo siekinio prijaukinti erdvę ir laiką (Pallasmaa 2009: 115).

Nenuostabu, kad ilgalaikis ir kryptingas architektūros patyrimo ir suvokimo tyrimas architektą suartino su neuromokslininkais ir architektūrologais, tyrinėjantiais smegenų veiklą bei architektūros ir mąstymo sąsajas. „Kaip ir dauguma mano amžiaus architektų, buvau mokomas mūsų amatai laikyti pirmiausia vizualių ir estetizuotų erdviųjų struktūrų, pasižyminčių aiškiais forma-

lais bruožais ir savybėmis, konstravimu. Galiausiai išmokau patirti akistatą su pastatais kaip susidūrimą tarp fizinių struktūrų ir mano paties egzistencinių pojūčių, įgytų per daugiajuslį suvokimą“, – teigia architektas ir mąstytojas apibendrinamas savo paties požiūriu į amatai kaitą ir aptardamas kūno, proto ir vaizduotės sąsajas architektūroje (Pallasmaa 2015).

VIETOJE IŠVADŲ

Pallasmaa yra reikšmingai prisidėjęs plečiant fenomenologinio požiūrio lauką architektūros suvokimo ir interpretavimo srityje. Nors šios disciplinos lauke reiškiasi ir daugiau ryškių ir savitų architektūros fenomenologų, jo vaidmuo yra išskirtinis bent keletu aspektų. Viena vertus, heidegeriškąją architektūros interpretaciją, kurią plėtojo kai kurie ankstesni fenomenologai, pavyzdžiui, Norberg-Schulzas, jis papildė požiūriu, kurį inspiravo Merleau-Ponty veikalų studijos. Antra vertus, plėtodamas savitą architektūros fenomenologiją, Pallasmaa reikšmingai prisidėjo išryškinant kitų juslių – ypač lytėjimo (ir viso kūniškumo) – vaidmenį kuriant ir suvokiant bei vertinant architektūrą. Nekelia abejonių ir jo intelektualinė įtaka šiuolaikinėms architektūros mokyklų programoms, pa-

tyrusioms ilgalaikį modernistinio okuliarocentrizmo poveikį, kuriuose jo veikalai pastaraisiais dešimtmečiais tapo įprasta studijų lektūra, pamažu keičiančia įsigalėjusį architektūros kaip išimtinai vaizdinių ir dematerializuotų vizualių ženklų supratimą. Ne paskutinį vaidmenį plečiant architektūros projektuotojų ir teoretikų akiratį atliko ir jo gebėjimas reikšti sudėtingas idėjas ir koncepcijas ganėtinai paprasta, skaidria, techniniu žodynu neperkrauta kalba. Kiekvienu atveju jį galima laikyti vienu reikšmingiausių architektūros srities mąstytojų, padariusių ir darančių pastebimą įtaką šio amžiaus pradžios architektūros filosofijos ir teorijos kraštovaizdžio pokyčiams, neišleidžiant iš akių ankstesnių architektūros mąstytojų indėlio į architektūros fenomenologiją.

Literatūra

- Auret Hendrik. 2019. *Christian Norberg-Schulz's Interpretation of Heidegger's Philosophy*. Abington, Oxon: Routledge.
- Bognar, Botond. 1985. A Phenomenological approach to Architecture and Its Teaching in the Design Studio. David Seamon and Robert

Mugerauer (Eds.). *Dwelling, Place and Environment*. Dodrecht: Springer.

- Botin Lars. 2021. Thinking Things and Thinking Thoughts. Architecture and Building in Postphenomenological Perspective. Lars Botin and Hyams Inge Berling (Eds.). *Postphenomenology*

- and Architecture: Human Technology relations in the Built Environment. Lanham: Lexington Books.
- Curl James Stevens. 2018. *Making Dystopia: The Strange Rise and Survival of Architectural Barbarism*. Oxford: Oxford University Press.
- Dodd James. 2017. *Phenomenology, Architecture and the Built World*. Leiden and Boston: Brill.
- Illich Ivan. 1995. Guarding the Eye in the Age of Show, *RES: Anthropology and Aesthetics* 28 (Autumn): 47–61.
- Jay Martin. 1988. Scopic Regimes of Modernity. Hal Foster (Ed.), *Vision and Visuality*. Seattle: Bay Press.
- Norberg-Schulz Christian. 1980. *Genius Loci: Toward a Phenomenology of Architecture*. New York: Rizzoli.
- Norberg-Schulz Christian. 2000. *Architecture, Presence, Language*. Milano: Skira.
- Pallasmaa Juhani, Holl Steven and Perez-Gomez Alberto. 2006. *Questions of Perception: Phenomenology of Architecture*. San Francisco: William Stout Publishers.
- Pallasmaa Juhani. 1994. An Architecture of the Seven Senses, *Architecture + Urbanism*, July (Special Issue).
- Pallasmaa Juhani. 2005. *The Eyes of the Skin: Architecture and the Senses*. Chichester: John Wiley and Sons.
- Pallasmaa Juhani. 2009. *The Thinking Hand: Existential and Embodied Wisdom*. Chichester: John Wiley and Sons.
- Pallasmaa Juhani. 2011. *The Embodied Image*. Chichester: John Wiley and Sons.
- Pallasmaa Juhani. 2012. Newness, Tradition and Identity, *Architectural Design*, July.
- Pallasmaa Juhani. 2015. Body, Mind, Priest Emily. Juhani Pallasmaa on beauty and the beholder, *The RIBA Journal*, < <http://www.ribaj.com/culture/an-interview-with-juhani-pallasmaa> >
- Rasmussen Steen Eiler. 1959. *Experiencing Architecture*. Cambridge, Ma.: The MIT Press.
- Salingaros Nikos. 2021. Neuromokslai, gamta ir pastatų projektavimas. Almantas Samalavičius, sud. *Architektūros teorija kitapus (post)modernizmo*. Vilnius: Kultūros barai: 157–177.
- Samalavičius Almantas. 2012. „Vietos dvasia“ Christiano Norberg-Schulzo architektūros fenomenologijoje, *Logos-Vilnius* 71: 119–126.
- Samalavičius Almantas. 2013. *Miestas ir protas: Urbanistinės teorinės refleksijos XX a. Vakaruose*. Vilnius: Technika.
- Samalavičius Almantas. 2021. Įvadas: architektūros teorijos slinkty. Almantas Samalavičius (sudarytojas ir vertėjas). *Architektūros teorija kitapus (post)modernizmo*. Vilnius: Kultūros barai.
- Seamon David. 2019. Wither Phenomenology? *Environmental and Architectural Phenomenology* 30 (No 2): 37–48.
- Sharr Adam. 2007. *Heidegger for Architects*. London and New York: Routledge.
- Shirazi M. reza. 2014. *Towards an Articulated interpretation of Architecture: Phenomenal Phenomenology*. Abington, Oxon: Routledge.
- Spiegelberg Herbert. 1994 (1982). *The Phenomenological Movement: A Historical Introduction*. Dordrecht and Boston: Kluwer Academic Publishers.